

Değişim ve Dönüşüm Kavramları Çerçevesinde Nübüvvetin Bireyin ve Toplumun İnşası Açısından Değeri

The Value of Prophecy in Terms of the Construction of the Individual and Society in the Framework of the Concepts of Change and Transformation

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf OKŞAR

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Anabilim Dalı.
Asst. Prof. Hatay MKU, Faculty of Theology, Department of Islamic Theology and History of Islamic Sects Hatay, Türkiye.
yusufoksar@mku.edu.tr

 0000-0002-9060-3272

Doç. Dr. Necmettin ÇALIŞKAN

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Anabilim Dalı.
Assoc. Prof., Hatay MKU, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Hatay, Türkiye.
ncaliskan@mku.edu.tr

 0000-0003-2877-115X

Makale Bilgisi / Article Information		
Makale Türü / Article Type	Derleme / Composition	
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted	Yayın Tarihi / Published
16 Kasım / November 2021	12 Mart / March 2022	15 Mart / March 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Okşar, Yusuf-Çalışkan, Necmettin. “Değişim ve Dönüşüm Kavramları Çerçevesinde Nübüvvetin Bireyin ve Toplumun İnşası Açısından Değeri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Eylül 2021), 652-680.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1024681>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Değişim ve Dönüşüm Kavramları Çerçevesinde Nübüvvetin Bireyin ve Toplumun İnşası Açısından Değeri¹

Öz ▶ Tarihi bir gerçeklik olarak ortaya çıkan peygamberlik müessesesinin bireysel ve toplumsal düzlemde oluşturduğu anlam ve etki, risâletin temel gerekçesini oluşturmaktadır. Toplumlar, peygamberlerin gelişiyle bireysel ölçekte psikolojik, toplumsal düzeyde ise sosyo-kültürel bir meydan okumanın muhatabı olmuştur. Bu bağlamda peygamberin gelişiyle başlayan sürecin toplumun değişimine veya dönüşümüne olan katkısının ortaya konulması önem arz etmektedir. Çalışmada, risâletin bireysel ve toplumsal ölçekte oluşturduğu değer anlaşılmaya katkı sağlayacağı için değişim ve dönüşüm kavramları arasındaki ayrım üzerinde durulmuştur. Betimsel nitelikli bu çalışmada literatür taraması, ulü'l-azm peygamberlerin risâleti çerçevesinde yapılmıştır. Çalışmada ayrıca kutsal metinlerde ve kıssalarda yer alan peygamberlerin mücadelelerinin toplumsal düzeyde nasıl bir dönüşümü ortaya çıkardığı hususu araştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre peygamberlerin gelişi, toplumun değişimine süreç içerisinde önemli katkılar sunmuşsa da daha derin ve nitelikli değişimi ifade eden toplumsal dönüşümün beklenen oranda gerçekleşmediği tespit edilmiştir. Ayrıca dönüşüm olgusunun sahâbi ve havari kavramlarına yüklenen anlam doğrultusunda değer kazandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Tefsir, Peygamberlik, Değişim, Dönüşüm.

The Value of Prophecy in Terms of the Construction of the Individual and Society in the Framework of the Concepts of Change and Transformation

Abstract ▶ The meaning and effect of the prophethood as a historical reality on the social and individual level constitute the most basic reason for the prophecy. With the advent of the prophet, society became the subject of a psychological challenge at the individual level and a socio-cultural challenge at the social level. It is important to reveal the contribution of the process that started with the coming of the Prophet to the change or transformation of the society. Determining the distinction between the concepts of change and transformation in the study will contribute to the understanding of the value created by the prophecy on an individual and social scale. We aim to reveal the existence of the vertical development brought about by prophecy in society. In the study, the distinction between the concepts of change and transformation is emphasized, as it will contribute to the understanding of the value created by the prophecy on an individual and social scale. In this descriptive study, the literature review was carried out within the framework of the prophecy of the ulul-azm prophets. In this respect, although the arrival of the prophets contributed significantly to the change of society in the process, it was determined that the social transformation, which expresses a deeper and qualified change, did not occur at the desired rate. In addition, it was seen that the phenomenon of transformation gained value in line with the meaning attributed to the concepts of Companions and Apostles.

Keywords: Kalam, Tafsir, Prophecy, Change, Transformation.

---

¹ Bu çalışma, 19-20 Haziran 2021 tarihlerinde Gaziantep'te düzenlenen "6. Uluslararası Zeugma Bilimsel Araştırmalar Kongresi"nde "Değişim ve Dönüşüm Kavramları Çerçevesinde Nübüvvetin Bireye ve Topluma Olan Etkileri" başlığıyla sunulan sözlü bildiri esas alınarak hazırlanmıştır. / This study was produced based on the paper titled "The Effects on the Individual and Society of Prophecy in the Framework of the Concepts of Change and Transformation" presented at the "6th International Zeugma Conference on Scientific Researches" held in Gaziantep on 19-20 June 2021.

Giriş

Peygamberlik, ilahi dinlerin temel inanç esaslarından biridir. Bu nedenle kelimelerin ilminin ana konularından birini teşkil etmektedir. Özellikle kelimelerin âlimleri açısından peygamberliğin imkânı ve gerekliliği tartışmalarına sağlıklı cevaplar verilmesi ve buna karşı çıkan muarızların delillerinin çürütülmesi, kelimelerin temel amaçlarının başında gelmektedir. Diğer taraftan çok farklı yönlerden ele alınsa da nübüvvet kavramının ilişkili olduğu en önemli nokta, insanlığın ahlaki ve sosyal dönüşümündeki etkisidir. Toplumların nebevi ilkelerden uzaklaştığından dolayı sosyal ve ahlaki sorunların arttığı düşüncesi, kelimelerin âlimleri tarafından genel olarak kabul görmüştür.² Günümüzde yaşanan sosyo-psikolojik ve ahlaki erozyonların ıslahı açısından da göz önünde bulundurulması gereken nebevi ilkeler ciddiyetle üzerinde durulması gereken mesajlar içermektedir. Bu itibarla peygamberlik kavramı yalnızca teolojik bir tartışma değil aynı zamanda bireyi ve toplumu ilgilendirmesi açısından da birtakım tahlillerin aktarılması gerekmektedir. Buradaki problemin amaç ile bağlantısı yukarı yönlü olarak nitelediğimiz bu dönüşümün, peygamberlerin risaletiyle ilgisini kurmaktır. Her ne kadar bazı peygamberler yaşadıkları dönem içerisinde bu başarıyı elde etmiş gibi görünmeseler de onların ortaya koyduğu ilahi ilkelerin değiştirme ve dönüştürme gücü, toplumda etkisini sürdürmüştür.

Din olgusunun dolayısıyla peygamberin bir toplumda zuhur edişinin toplumsal tekâmül açısından ne anlam ifade ettiği sorusu önemlidir. Zira bu soruya verilecek olumlu veya olumsuz her cevap izaha muhtaçtır. Dinin, toplumsal dönüşümü ve gelişimi etkilediği yönünde çeşitli yaklaşımlar vardır.³ Dinin toplumsal dönüşümü ve gelişimi olumsuz yönde etkilediği savına göre din, sahip olduğu muhafazakâr ve korumacı ilkeler ile değişimin önündeki en büyük engeldir. Onlara göre özellikle geleneksel/kutsayıcı bir yaklaşımla dini algılayanlar ve yaşayanlar düşünüldüğünde bu durum daha net anlaşılacaktır. Ancak tarihsel süreç içerisinde insanoğlunun değişim dinamiği açısından inişli-çıkışlı bir eğri gösterdiği de ortadadır.⁴ Burada dikkat edilmesi gereken husus, nübüvvetin zuhuruna paralel olarak sosyal gelişimin ister maddi isterse manevi olsun nasıl bir görünüm arz ettiğidir. Zira nübüvvet sonrası kurumsallaşan din anlayışının tepkisi ve korumacılığı nebevi vahiyden bağımsız bir seyir izleyebilmektedir. Buna karşın deistik bir anlayışla meseleyi hep

² Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*, haz. B. Topaloğlu, M. Aruçi, Ankara: İsam Yayınları, 2005, 223 vd.; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, çev. A. Bülent Baloğlu vdğr., Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, 247 vd.; Fahreddin er-Râzî, *el-Muhassal*, çev. Hüseyin Atay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, 240-244.

³ Geniş bilgi için bkz. Yılmaz Arı, "Din Ve Otorite Kavramları Bağlamında Sünnilikte Dini Otorite", *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler* (Mayıs-2021), Edit. F. Rençber, Y. Arı vd., Ankara: Gece Kitaplığı ss. 163-188.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Faruk Sinanoğlu, "Toplumsal Değişim ve Din", *Hikmet Yurdu* 1/2 (2008), 28; Ejder Okumuş, "Toplumsal Değişim ve Din", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 8/30 (2009), 327; Yılmaz Arı, "Toplumsal Değişim ve Din", *Asya Studies* 5/16 (2021), 135 vd.

dinin negatif yönlü taraflarının olduğunu söylemek de çözümsüzlük olabilmektedir. Zira bu yaklaşım insanı yaşamsal gayeden ve uhrevi beklentilerden uzaklaştırmak kaydıyla manen birtakım krizlere götürebilmektedir.⁵ Bu yönüyle peygamberlik müessesesinin bireysel ve toplumsal etkilerini değişim ve dönüşüm olgusunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak şekilde değerlendirmek gerekmektedir.

Bu araştırmada nübüvvetin bireysel ve toplumsal etkileri, değişim ve dönüşüm kavramları çerçevesinde ele alınacaktır. Bu itibarla yapılacak çalışmada öncelikli olarak peygamberin geldiği toplumun ve içinde bulunduğu şartların nübüvvet sonrasında nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğinin tespiti hedeflenmektedir. Ayrıca değişimin genel toplumsal gelişim düzeyinde olduğu kadar bireysel insani olgunlaşma bazında da gerçekleştiği kabulünden yola çıkarak dinin insan-ı kâmil hedeflerini peygamberlerin örnekliğinde nasıl hayata geçirdiği de izah edilecektir. Konu, toplumdaki kültürel çeşitliliğin artışı, adalet ve eşitlik kavramları bağlamında iyi ve kötü algısının değişimi, toplumsal statü farklılıklarıyla tutum ve davranışların farklılaşması gibi başlıklar altında irdelenecektir. Özellikle çalışmanın başlığında neden sadece değişim ya da dönüşümden birinin tercih edilmeyip de her iki kavramın birlikte kullanımının sebepleri üzerinde durulacaktır. Zira değişim sathi bir görünüme sahip olsa da dönüşüm ciddi bir ruhi ve zihni tekâmülü ve olgunlaşmayı ihtiva etmektedir. Özellikle İslam tarihi açısından sahâbîlerin bazılarının dönüştüğünü bazılarının da değiştiğini söylemek durumundayız. Bu noktada sahâbe kavramına da farklı bir zaviyeden bakmaya gayret edilecek ve bu isimlendirmenin değerli olduğunu altı çizilecektir. Böylece değişim ve dönüşüm arasındaki farklar daha somut anlatılacaktır. Ayrıca benzer örneklerden havarilerin ve ulü'l-azm peygamberlerin kavimlerinin bireysel tutumları da araştırma çerçevesinde ele alınacaktır. Bu çalışma epistemik bir ayrım üzerinden peygamber-birey-toplum ilişkisini ele alması dolayısıyla özgün bir yaklaşıma sahiptir. Zira her peygamberin ortaya koyduğu ideallerin birey ve toplum açısından ortaya çıkardığı sonuçların derinlemesine tahlili böyle bir yaklaşımla mümkün olabilecektir. Çalışmada yer alan tahliller bu konuda var olan bir boşluğu doldurma amacı gütmeye yanında bundan sonra yapılacak sosyo-psikolojik ve teolojik araştırmalara da yeni bir metot önerisi sunmak amacındadır. Ayrıca ileride yapılması muhtemel daha spesifik ve derinlemesine çalışmalara da bir basamak teşkil etmektedir.

1. Değişim ve Dönüşüm: Kavramsal Analiz

Fert ve toplumun dünya ve ahiret saadeti için ilahi birtakım emirlerin peygamberler vasıtasıyla insanlara ulaştırılması Allah'ın sünnetidir yani süregelen bir adettir. Bu sebeple ilahi vahye muhatap olan peygamberlerin huzur ve güven ortamını tesis etme noktasında büyük çaba sarf

---

⁵ Bkz. Emre Dorman, "Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm ve Eleştirisi", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, ed. Vecihi Sönmez vd., Van: Ensar Neşriyat, 2017, 234.

ettikleri ve Kur'an'ın ifadesiyle bu noktada azim sahibi oldukları belirtilmektedir.⁶ Genel olarak adaletsizlik ve zulme karşı olmak suretiyle ilk önce toplumda yer tutan ideolojilere ve Kur'an'ın ifadesiyle zalim yöneticilere⁷ karşı çıkmış olan bu elçiler, bozulmuş sosyal yapıları tekrar tesis etmeye çalışmışlar ve insanları hem ruhsal hem de bedensel açıdan olgunluğa ulaştırmaya gayret etmişlerdir.

Kur'an'da bu durum birçok yerde farklı ifadelerle ortaya konmuş ve insanlar fikren ve ahlaken terbiye olmaya çağrılmışlardır. Kur'an'da bu çağrı, “Soyumuz içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi.”⁸, “Ey Âdemoğulları! İçinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) kim kötülükten sakınıp kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”⁹ ve “O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.” âyetleriyle anlatılır.

Bu itibarla bireyin kendisinden başlayarak onları ilahi fitrata döndürme yani doğru yola iletme çabaları, öncelikle ferdin aslına dönmesi gerektiğini ifade etmektedir. Sünnetullah (toplumsal yasalar) gereği yaratılışa uygun davranış ve tutumlar geliştiremeyen toplumlar her türlü sıkıntıya ve belaya maruz kalmakta ve hatta helak olmaktadır.¹⁰ İlahi lütfun gereği olarak her kavme bir uyarıcı gönderilmiş, bireysel ve toplumsal dönüşüm bizzat o elçilerin örneğinde inşa edilmeye çalışılmıştır. Ancak istenen dönüşüm çoğu zaman sathi değişimlerle sınırlı kalmış ve Kur'an'ın deyimleriyle ancak derin kavrayışa sahip olanlar akıl erdirmekte¹¹ ve toplumda pek az kimse aklını kullanmaktadır.¹² İşte bu azınlık, yaratılış amacına uygun bir dönüşümün zamanı ve mekânı aşan olgun insanlığın (insan-ı kâmil) örneği olmuşlardır. Bu noktada evrensel ahlakın ve erdemli davranışların toplamı bizim dönüşüm diye kavramsallaştırdığımız durumu ortaya koymaktadır.

Değişim ve dönüşüm kavramları Arapçada birden fazla kelimeyle ifade edilmektedir. “Tağayyür” (kendi içinde değişim), “tekallub” (tersine çevirme), “tebeddül” (eşitler arası değişim), “tahavvül” (halden hale geçiş) kelimeleri bunların en önemlileridir. Bu itibarla konumuz açısından

⁶ el-Ahkâf, 46/35.

⁷ Bkz. Bakara 2/258-124; Yunus 10/90-93.

⁸ el-Bakara 2/129.

⁹ el-A'râf 7/35.

¹⁰ Âl-i İmrân 3/137. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Abdülbaki Güneş, “Kur'an'da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/1 (2005), 70.

¹¹ “O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir. Bunu ise ancak derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anlarlar.” el-Bakara 2/269. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/7, 190; el-Mâide 5/100; Yusuf 12/111; ez-Zümer 39/9, 18, 21 vs.

¹² “Ancak inkâr edenler, Allah'a karşı yalan düzüp-uyduruyorlar. Onların çoğu akıl erdirmezler.” Mâide 5/103. “Yine onlara, Göklerden su indirip de onunla ölü toprağa hayat veren kimdir? Diye sorsan, hiç tereddütsüz “Allah'tır” derler. De ki: Hamd Allah'a mahsustur; ama onların çoğu akıllarını kullanmazlar.” el-Ankebût 29/63. Ayrıca bk. el-Furkân 25/44.

“tağyir/tağayyür” çifti öne çıkmaktadır. Kendi içinde değişimi ifade eden kavram “tağyir” olarak kullanılıncaya değişim demek iken “tağayyür” olarak kullanıldığında dönüşüm anlamında kullanılmaktadır.¹³ Bu kavram çifti aynı zamanda “değişim olarak belirli koşullardaki ani dönüşümü ifade eder ki bu, herhangi bir şey üzerinde ortaya çıkan çok açık bir tezahürdür ve kozmik fenomen olarak bilinen hayatın tüm meselelerinde ve farklı canlılarda olabilir. Değişim ise, dönüşüm sürecinden kaynaklanabilecek riskleri ve olumsuzlukları en aza indirecek şekilde kelimenin tam anlamıyla planlanmış kasıtlı sistematik bir dönüşüme işaret eder.”¹⁴ Değişim ve dönüşüm kavramları İng. “Change (değişim)” ve “transform (dönüşüm)” şeklinde farklı birer anlam biçimi olarak kullanılmaktadır.¹⁵

Öyleyse değişim ve dönüşüm arasındaki sosyal/ictimai anlamdaki fark nedir? Sorusunun kavramsal olarak cevabı ideal insan ve toplumun vücuda getirilmesi noktasında hayati öneme matuf olmaktadır. Bu itibarla “sosyal değişim: Herhangi bir zamanda ve yerde meydana gelen bir olgudur ve araştırmacılar onu dilde, inançlarda veya tutumlarda, sosyal bir olguda belirli bir süre boyunca meydana gelen farklılıklar gibi diğer sosyal sistemler veya kurumlar olarak tanımlarlar. Bu durum gözlenen ve tahmin edilen ve dış etkenlere bağlı olarak meydana gelen tağyire karşılık gelmektedir.”¹⁶ Ancak iki kavram arasındaki sosyo-filolojik yakınlık, onlar arasında net bir ayrım yapmayı güçleştirmektedir. Zira bu iki kavram çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Buna karşın aralarında sıkı bir ilişki ve anlamsal akrabalık varsa da değişim; bir zaman dilimi içerisindeki değişikliklerin bütünü olarak tarif edilebilir.¹⁷ Dönüşüm ise, var olduğu durumdan başka bir biçime girme, başka bir şekil/durum alma, suret ve kabuk değiştirme, tahavvül, inkılap ve transformasyondur.¹⁸ Buna göre değişim; sathî, yüzeysel, anlık, küçük çaplı ve basit olaylar sonucu meydana gelen değişikliklerin ürünüdür. Ancak dönüşüm kavramı/olgusu değişimi de içine alacak şekilde zincirleme büyük olayların ve dramatik değişimlerin toplamı olarak ortaya çıkan güncel

¹³ Bkz. Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl Askerî, el-Furûk’ü’l-Luğaviyye, Kahire: Dârü’l-İlm ve’s-Sekâfe li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, 1997, 313. Ayrıca bkz. <https://www.hasanews.com/6538409.html> Erişim 11 Mart 2021.

¹⁴ Genel olarak, "değişim" bir şeyin bir durumdan diğerine ani ve kesin bir şekilde tersine çevrilmesi anlamına gelir ve sonuçlar çevreleyen koşullarla olan bağlantısına bağlıdır. "dönüşüm" ise önceki düşünce ve kavrayışa dayalı bir dönüşümü ifade eder; bu dönüşümdeki hata payı kolaylıkla hesaplanır. Dar bir alandadır ve kontrolü kolaydır. Bkz. <https://e3arabi.com/> Erişim 12 Mart 2021.

¹⁵ Bkz. <https://www.etymonline.com/word/change>; <https://www.etymonline.com/word/transform> Erişim 11 Mart 2021.

¹⁶ İzzet Seyyid Ali, “El-Kiyemu beyne’t-teğayyuri ve’t-teğyiri’l-mefahimi ve’l-hasaisu ve’l-eliyeti”, *Mecelletu Cemiatu Dımaşk* 27/1 (2011), 604 vd.; Bkz. <https://e3arabi.com/?p=691447> Erişim 12 Mart 2021.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. <http://www.damascusuniversity.edu.sy/mag/human/images/stories/601-634.pdf> Erişim 12 Mart 2021; Ş. Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 610.

¹⁸ Akalın, *Türkçe Sözlük*, 715.

durumu izah etmek için kullanılmaktadır. Dönüşüm ve değişimi arasındaki farklı belirlemede ortaya konan şu açıklamalar dikkate değerdir:

“Dönüşüm ve değişim; fiziki, sosyal, kültürel, ruhsal alanlarda farklı biçimlerde cereyan eder. Bir maddenin sıvı halden katı hale geçmesi, geniş aileden çekirdek aileye geçiş, çeşitli kutlamalarımızın farklı kültürlerin etkisiyle başkalaşması; düşünce, algılama, tavır ve yaşayışımızda geçmiş hayatımızdan farklı tutumlar sergilememiz bunlara birer örnektir. Bunlardan bazısı kısa sürede değişime uğrarken bazısının değişmesi yılları aşan bir sürede olabilmektedir ki biz buna dönüşüm demekteyiz.”¹⁹ Bireylerin değişimi yanında toplumların da ciddi değişimlere ve bir bakıma daha derinlikli olmak kaydıyla bir dönüşüme uğradığı açıktır. Auguste Comte’un, “Üç Hal Nazariyesi/Kanunu veya Üç Durum Yasası” bu itibarla toplumsal değişimi birbirini takip eden 3 evrede ele almıştır. Ona göre Toplumlar; Teolojik (doğa olaylarının açıklanmasında tanrısal ve ilahi iradeye inanılan dönem), Metafizik (burada bilginin yerini soyut güçler devralmıştır) ve Pozitif (artık bilgi empirik olarak ele alınmakta ve rasyonellikle beraber katı nesnellik öne çıkmıştır) dönem olmak üzere üç aşamadan geçmiştir.²⁰ Bununla birlikte sosyoloji biliminin konusu olmak üzere değişim kavramı Emile Durkheim F. Tönnies gibi sosyologlar da insanın sosyal ve ruhi yapısını dikkate almak suretiyle değişim fenomeni üzerinde durmuşlardır.²¹ Bu bağlamda sosyolojik yönü açısından kavram her ne kadar değişim ve dönüşüm arasındaki ince farkı görmezden gelse de etimolojik açıdan mezkur ifadelerde Arapça söz konusu olduğunda bazı farkların olduğu görülmektedir.

Değişim ve dönüşüm kavramları olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayrılabilir. Buna göre eğer bir dönüşüm travmatik/acılı/kaotik olursa bu durum olumsuz birtakım dönüşümlere neden olabilmektedir. Artık kişi, duygusal ve düşünsel manada başka biridir ki buradaki değişimden ziyade büyük bir başkalaşma durumu söz konusudur.²² Örneğin; Yusuf İslam/Cat Stevens da bir umre yolculuğu sonrasında Müslüman olmuş ve hayatında radikal bir dönüşüm yaşamıştır. İşin ilginç yanı başlarda sakal ve sarık gibi şekilsel bir forma bürünen ünlü şarkıcı daha sonra bundan vazgeçmiş ve bıraktığı şarkı söyleme işine de geri dönmüştür. Yusuf İslam, hala Müslümandır ama ilk andaki derin dönüşümün ortaya çıkardığı kişi kendi içerisinde tekrar bir dönüşüm geçirmiştir diyebiliriz.

Diğer taraftan olumlu dönüşüm, bizim bu bölümde vurgulayacağımız makul değişimlerin duygularla birleşerek ortaya çıkardığı erdemli görüntüye tekabül etmektedir. Burada dönüşüm aklı ve eleştirel yaklaşımın kişisel dönüşüm içerisinde katalizör görevi görmek suretiyle ahlaki bilinç

¹⁹ Oya Erdoğan, “Değişim ve Dönüşüm” (Erişim 25 Ocak 2021).

²⁰ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, çev. Ümit Meriç, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 1967, 216-217.

²¹ Geniş bilgi için bkz. Ergün Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul: Bilge Yayınları, 1999, 37 vd.; Yasemin Apalı, “Toplumsal Değişme Bağlamında Bilginin Değişimi ve Dönüşümü”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi*, 8/17 (2016), 396.

²² Dücan Cündioğlu, “Değişim ve Dönüşüm” (Erişim 25 Ocak 2021).

açısından ideal insanı ortaya çıkarmasını kastetmekteyiz. Öfke ve nefret, yerini huzur ve kendine güvene bırakmıştır. Kişi yeni durumuyla barışık olduğundan kendisi gibi olmayana aşağılamak veya tekfir etmek yerine, iyi bir örnek olarak toplumsal kolektivizme/adalete/hošgörüyeye katkıda bulunur. Hz. Ömer bunun en güzel örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun adaleti ile temayüz etmesinin arkasında yatan gerçek, olumlu bir dönüşümle birlikte İslam'a girmesidir. Kişi bu noktada aklı hep devrede olduğundan inançtan nefret etmez ve genel dinginlik halini üzerinde taşır.

Olumlu dönüşüm, dogma sahibinin kendi köhneleşmiş inançları ile hesaplaşabilmesi halinde gerçekleşebilir. Kur'ân'da sapkın putperest inançlarından heva ve heveslerine uyararak ayrılmak istemeyen Mekkeli Müşriklerin durumu şu şekilde tasvir edilmektedir: *“Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, «Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız» dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyeler?”*²³ Âyet Müşriklerin kendi yanlış inançları içerisinde doğruyu görmekten aciz oluşlarının nedenini aklını kullanmamalarına ve eleştiri yapamamalarına son tahlilde kendi vicdanlarıyla hesaplaşamamalarına bağlamaktadır.

2. Risâlet Çerçevesinde Peygamberliğin Sosyo-Psikolojik Etkileri

Bu bölümde Peygamberlerin birey ve toplumları üzerindeki etkileri, ulü'l-azm olarak adlandırılan peygamberlerle, Ashâb-ı Kehf örneği başlıkları çerçevesinde incelenecektir. Örnekler değişim ve dönüşüm kavramlarının genel semantik ve sosyo-kültürel anlam örgülerine dayanılarak tahlil edilecektir.

2.1. Hz. Muhammed Dönemi

Hz. Muhammed (as)'dan sonra yaşanan kaotik süreçlerle ilgili yapılan değerlendirmelerde üzerinde çok konuşulmayan belki de kafa da yorulmayan olgulardan biri de sahâbenin psiko-sosyolojik durumunun tahlili meselesidir. Onun vefatının ardından hatta ölüm yatağında iken²⁴ sahâbilerin arasında yaşanan tartışmaların ve son noktada meydana gelen iç savaşların faillerinin bizzat sahâbilerin kendileri olduğunun hesaba katılmaması bu değerlendirme önündeki en büyük engel olarak öne çıkmaktadır. Bu itibarla sahâbi kavramına yüklenen mana ile onların davranışları arasındaki bazı çelişkilerin dikkatlice incelenmesi ve gerekli sonuçların çıkarılması dini ve tarihi bilinçlenme açısından değerlidir. Ayrıca bu konu çalışmamızda değişime ve dönüşüme yüklenen anlamların ne ifade ettiğini de ortaya koyacaktır.

---

²³ el-Bakara 2/170.

²⁴ Kırtas Hadisesi: Hz. Muhammed (sav)'in vasiyet yazdırmak istemesini konu alan olaydır. Geniş bilgi için bk. Şaban Öz, “Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkîdi -İbn Sa'd Özelinde-“, *Hikmet Yurdu* 2/3 (2009), s. 275-278.

Dönüşüm ile değişim arasındaki farkı zaman ve keyfiyet açısından değerlendiren Düzgün'e göre dönüşüm duygusal bir süreci içerisine alan uzun bir zaman dilimi sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Zira Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan krizlerin ve iç savaşların da nedeni budur. Eğer duygusal bir dönüşümle İslam ümmeti birbirine bağlanmış olsaydı kaoslar ve buhranlar ortaya çıkmayabilirdi.²⁵

Düzgün'ün işaret ettiği bu yaklaşım aslında sahâbe kavramına yüklenen anlamı gözden geçirmemiz gerektiğini göstermektedir. Bu itibarla Ebû Reyve (ö.1970), ehl-i sünnetin sahâbe algısını eleştirmiş ve şunları kaydetmiştir: "Sahâbeden kabul edilen kimseler içerisinde zekâtlar hususunda peygambere birtakım serzenişlerde bulunanlar, ona eziyet edenler, Mescid- Dırâr'ı²⁶ yapanlar bulunmaktadır." Ayrıca Tebuk Seferine katılmayıp daha sonra mazeret beyan edenler olmuştur.²⁷ Anlaşılan o ki savaşa katılmayanların birçoğu yalan yere yeminler edip bahaneler uydurdukları için kınanmışlardır. Ayrıca Ebu Reyve, Münafikûn sûresine işaret ederek sahâbe hakkındaki toptancı algıyı eleştirmektedir. Ashabı tenkit etmekten uzak durmanın, hadis ilminde birtakım problemlere de yol açtığına değinmiştir.²⁸ Ancak ehl-i sünnet âlimleri ekseriyetle olumsuz vakalar içerisinde adı geçen sahâbeleri zikretmekten imtina etmişlerdir. Eleştiriye açık bu durum saygının genelleştirilmesine yol açmıştır. Sahâbeyi aşağılamak ve küçümsemek ne kadar yanlış bir tutumsa onlarla ilgili birtakım olumsuzlukları görmezden gelmek de doğru değildir. Zira bu noktada sahâbenin doğru anlaşılması İslam medeniyet tarihi açısından daha sıhhatli bir bakış açısı geliştirmemize imkân tanıyacaktır. Objektif yapılacak değerlendirmeler, sahâbenin düşebileceği hataların izhar edilmesiyle yanlışların tekrar edilmemesine imkân tanıyacaktır. Örneğin Taberî'nin (310/922), Muaviye ve Ebu Zerr arasında geçen bazı olayları, bununla birlikte Halife Hz. Osman ile ilgili bir takım rivayetleri eserine almayı istemediğini söylemesi²⁹ onun önde gelen sahâbeler hakkında olumsuz bazı hususları dile getirmekten imtina ettiğini göstermektedir. Ebû Reyve'nin bu yaklaşımına benzer bir şekilde Saîd b. Müseyyeb de bir tanım yapmıştır. Ona sahâbi kavramının biri için kullanılabilmesi için Hz. Peygamber'le birkaç yıl geçirmiş olması ve gazvelere iştirak etmesi gerekmektedir. Diğerlerinin ise sahâbi sayılamayacağını belirterek, bu görüşünü Enes b. Mâlik (ö.

²⁵ Ş. Ali Düzgün, "Sahâbenin Değişimi ve Sahâbenin Dönüşümü" (Erişim 25 Ocak 2021).

²⁶ Münafıklarca Medine'de inşa edilen mescit. Müslümanlara zarar verme amacıyla yapıldığı için Kur'an'da Mescid-i Dırâr olarak nitelenmiş ve daha sonra bu adla anılmıştır. Hz. Peygamber (a.s), münafıkların amacını bildiren vahiy üzerine bu mescidi yaktırarak Müslümanlar arasında fitne kaynağı olmasına izin vermemiştir. Hüseyin Algül, "Mescid-i Dırâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/272.

²⁷ et-Tevbe 9/95; Ebû Ca'fer İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'ül-beyân 'an te'vîli'l-Çur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (B.y.: Müessesetü'r-risâle, 1420/2000), 14/427.

²⁸ Mahmûd Ebu Reyve, *Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye* (Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 1994), 326; Arıca bk. Mustafa el-A'zamî, "Sahâbenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır", çev. Enbiya Yıldırım, *CÜİFD* 1 (1996), 315-316.

²⁹ Geniş bilgi için bk. Mithat Eser, "İfrat ve Tefrit Arasında Sahâbe Algısı", *Sahâbe Kimliği ve Algısı, Tartışmalı İlmî Toplantı* (Sakarya, 27-28 Nisan 2013), 261-262.

93/709)’ten gelen bir rivayetle de desteklemiştir.³⁰ Buna göre her ne kadar onu gören bazı bedeviler var olsa da onunla sohbet etmedikleri için sahâbi sayılamazlar.³¹

H. Muhammed (sav)’i uzaktan da olsa gören veya onunla çok az zaman geçiren kimseler sahâbi olarak kabul edilmiştir.³² Ancak H. Peygamber’in sahâbi olarak hitap ettiği kimseler onun yakın arkadaşları olup onun güvenine ve derin bağlılığına mazhar olmuş kişilerdir.³³ Buna rağmen sahâbe birçok konuda bizzat Resûlullah tarafından eleştirilmiş ve kınanmıştır. Öyle ki bu eleştirilerin dozu bazen ciddi bir şekilde artmış ve Peygamberimizin yanlış fiilleri yapanlara karşı sert sözleri olmuştur. Örneğin “bazılarına ne oluyor ki şöyle şöyle yapıyorlar”, “insanlara ne oluyor ki”, “benden değildir”, “bizden değildir”, “veyl/yazıklar olsun” ve “sizin hayırlınız değildir” gibi ifadeler hadis kaynaklarında sıkça geçmektedir. Bu söylemlere bakıldığında dönüşümün sancılı olduğunu her ne kadar sahâbe değişmiş bile olsa istenilen düzeyde bir toplumsal dönüşümün sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla dönüşümün zamansal olarak kısıtlı bir süreyi değil geniş bir zaman dilimini içerisine aldığı ve kişinin yaşamı boyunca bu olguyla iç içe olduğunu söyleyebiliriz. Peygamberin Müslümanların bir kısmına yönelik sert eleştirilerinin de arkasında yatan gerçek neden ahlaki anlamda bir dönüşüm vaadinde bulunan İslam dininin tesis etmeye çalıştığı toplumun bilgi ve düşünce anlamında sahip olacağı yüksek seviyeye dikkat çekmektir. Bu eleştiriler bazen; peygamberin tavsiyelerine kulak asmamak, dinde aşırı bir takım eğilimlere sahip olmak, namaz gibi ibadetlere karşı ciddiyetle yaklaşmamak ve çoğu zaman da amelleri terk etmek, dünya malına tamah etmek, yalan söylemek, büyü gibi bir takım şeytani fiillerle meşgul olmak, sözünde durmamak ve emri bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker’den kaçınmak gibi dini ve ahlaki fiiller olabilmektedir. Bazen de sosyal ve aile hayatına dair uyarılar olmaktadır. Bu noktada kadınlara karşı olumsuz davranış ve tutumlar, küçük çocuklara karşı takınılan merhametsiz eğilimler, hayvanlara karşı kötü muameleler, başkalarına karşı büyüklenenler, kabilecilik ve ırkçılık güdenler eleştirilmiş ve hatta kınanmış ve tövbeye davet edilmiştir.³⁴

Burada vurgulanan husus; ideal örnekler incelendiğinde sahâbi kavramının olumlu manada bir dönüşüm geçirmiş kişiler için kullanılmış olduğudur. Yoksa toptancı bir yaklaşımla sevgi ve nefret

---

³⁰ Recep Bilgin, “Said b. Müseyyeb’in Hayatı, Kişiliği ve Hadis İlmindeki Yeri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018/2), 556.

³¹ Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân İbnü’s-Salâh, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, thk. Nûruddîn İtr (Suriye: Dâru’l-fikr, 1986), 294.

³² H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 64.

³³ Eser, “İfrat ve tefrit Arasında Sahâbe Algısı”, 258.

³⁴ Recep Bilgin, “Hadislerde H. Peygamber’in Eleştirileri”, *Antakiyat* 3/2 (2020), 166 vd.

ikilemi içerisinde tarihi okumak anakronizme³⁵ neden olabilmektedir.³⁶ Bu nedenle sahâbi tanımı konusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Herhangi bir kimse ile kurulan yakın dostluk ve arkadaşlık anlamına gelen sahâbi,³⁷ genel olarak “Hz. Muhammed’i gören ve onunla sohbet eden Müslümanlar” için kullanılan bir tanımdır.³⁸ Onun sohbetine katılan ve onunla bir zaman dilimi içerisinde beraber kalan kimseler³⁹ için dar anlamıyla kullanılan bu kavram, daha sonra onu gören kimseleri de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Buna karşın usulcüler sahâbi ismini; Hz. Muhammed ile uzun süre görüşen, onun tedrisatına katılan ve ondan hadis alan kimselere vermektedirler.⁴⁰ Gazzâlî de *el-Müstaşfâ* adlı eserinde bir kimsenin sahâbi ünvanını alması için onu kısa süre görüp tanışmasını kabul etmeyerek daha uzun bir zaman diliminde beraber olmaları gerektiğini aktarmıştır.⁴¹ Buna uygun bir tanım da Mâtürîdî tarafından yapılmış ve sahâbeyi derece bakımından diğer Müslümanlardan üstün tutmuştur.⁴²

Bu itibarla sahâbi kavramını muhacir ve ensâr açısından da bir değerlendirmeye tabi tutmak mümkündür. Buradaki dönüşüm unsuru muhacir açısından sahip olduğu rahat ve görece varıl ortamdaki her türlü zorluğu göze almak suretiyle inandığı değerler uğruna vazgeçebilmesini sağlayan ruhsal ve psikolojik karakter üstünlüğüne ulaşmış olması durumudur. Aynı şekilde ensâr kavramı da bu çerçevede ele alınabilir. Zira burada da benzer bir dönüşüm sürecine tanık olmaktadır. Bu aynı zamanda epistemik anlamda değişim ve dönüşüm kelimelerinin mana ve

³⁵ Bir olayın tarihi ve çağı üzerinde yanlışlık, tarih ve çağları birbirine karıştırma. İlhan Ayverdi & Ahmet Topaloğlu, *Kubbealtı Lugatı* (İstanbul: Kubbealtı, 2010), 55.

³⁶ İslam düşünce tarihinde sahâbeye atfedilen dini konum, Hz. Peygamber’i sağlığında görmüş, onun manevi eğitiminden nasiplenmiş, dini ve fikri tecrübesine bilfiil şahit insanlar olmalarından kaynaklanmaktadır. Onların karizması, vahyin nüzulünü yaşamaları, İslam’ın ilk muhatabı olmaları, Hz. Peygamber’in rehberliğinde yetişmeleri, ilk İslam tebliği zamanında zorluk çekmeleri, Resûlullah’ın vefatından sonra İslam davetinin bayraktarlığını yapmaları, İslam’ın uzak coğrafyalara ulaşmasında katkı sağlamalarından kaynaklanmaktadır. M. Zeki İçsan, “Dinî Bir Otorite Olarak Sahâbe Algısı”, *Tartışmalı İlmî Toplantı* (Sakarya, 27-28 Nisan 2013), 205.

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru sâdır, 1414/1994), 1/519.

³⁸ Geniş bilgi için bk. Nuri Tuğlu, “İmam Mâtürîdî’nin Sahâbe Anlayışı”, *IV. Şeyh Şa‘ban-ı Velî Sempozyumu (Hanefilik-Mâtürîdilik)* (5-7 Mayıs 2017), 1/409.

³⁹ İbn Kesir, *İhtîşârü ‘ulûmi’l-‘hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiye, ts.), 180.

⁴⁰ Seyyid Şerif Cürçani, *et-Ta‘rifât*, thk. M. A. Maraşlı (Beyrut: Darü’n-nefâis, 2012), 207; Râgib el-İsfahânî, *Müfredât*, çev. A. Güneş-M. Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları 2010), 579.

⁴¹ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstaşfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi (B.y.: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1413/1993), 131.

⁴² Bu yaklaşımına istinaden Mâtürîdî, “Resûlullah’ın (s.a.v.) huzurunda seslerini yükseltmelerinin, yanında sözü yüksek sesle söylemenin ve ona ismiyle hitap etmelerinin ihtimali yoktur. Bunlar ancak nifak ve şirk ehlinin fiilidir” demek suretiyle söz konusu âyette yer alan ifadelerin nüzul sebebiyle ilgili Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer isminin verilmesine karşı çıkmıştır. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerikandî, *Te‘vilâtü’l-‘Qur‘ân*, thk. M. Mansur Vanlıoğlu, ed. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Darü’l-mîzân, 2009), 14/60.

derinlik bakımından kavramsallaşma sürecine benzer bir durumu da ihtiva etmektedir. Sıcak bir çalışmada buradaki kavramlaşma sürecini şöyle izah etmektedir:

“Enes b. Mâlik'in belirttiğine göre ilk defa Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ensâr ismi de aynı fonksiyona sahiptir. Mekkeli muhacirlere kucak açan, severek onlara yardımcı olup kendilerine sığınanları nefislerine tercih eden hakkıyla iman etmiş Medineli Müslümanlara örneğin mûînûn/müsteânûn (مُعِينُونَ/مُسْتَعَانُونَ) veya muzâhirûn (مُضَاهِرُونَ) gibi ensârla yakın anlam taşıyan başka bir isim verilmemiştir. Oysaki Kur'ân'da (ع و ن) kökü 11 kez, (ظ و ر) kökü ise 59 kez geçmektedir. Yardım (avn) ve destek olma (zahr) ötesinde; zorlukla başa çıkma, düşmana karşı yardım etme ve muzaffer olma anlamlarını taşıyan (ن ص ر) kökünden türeyen nasîr veya nâsır sıfatının çoğul formu Kur'ân'da ensâr şeklinde ıstılahlaştırılmıştır. Bu kelime aynı (ن ص ر) kökten elde edilen “نَاصِرِينَ”, “الْمُنْصُورُونَ” ve “مُنْتَصِرِينَ” şeklindeki kurallı çoğul formlardan farklı olarak أَفْعَالٌ vezninde cemi mükesser olarak gelmiştir. Bu yapı, kök anlamına ek olarak hem Arap dili hem de Kur'ân bütünlüğü içerisinde farklı bağlamsal manaların da ortaya konulmasına imkân tanımaktadır. Kökü ve tercih edilen çoğul vezni bu kelimeye, Kur'ân'ın tesis etmeyi amaçladığı medeniyeti ve oluşturmayı hedeflediği nesli inşa etmek için gerekli ve fonksiyonel anlamlar yüklemektedir.”⁴³

İkinci Akabe Biatı'nda Hz. Peygamber'in yanında bulunan amcası Abbâs b. Abdilmuttalib'in (ö. 32/653) onlara yaptığı uyarılar, Medineli Müslümanların yaptıkları yardımın sadece fedakârlık değil zorluklarla başa çıkmayı ve düşmanla karşı karşıya gelmeyi içerdiğini net bir şekilde göstermektedir. Akabe Biatları'nda yeri geldiğinde Kureyş'le, Roma'yla ve Sâsânîler'le savaşmayı göze alarak Hz. Peygamber'e biat eden bu topluluk hem bu sözün hakkını vermiş hem de kelime kökünün ifade ettiği diğer anlam olan düşmana karşı muzaffer olma anlamının da tahakkuk etmesine en kısa zamanda vesile olmuştur.”

Genel ahlak düzeyini anlama açısından Benî Mustalik gazvesinde cereyan eden birbirinden bağımsız iki olay önemlidir. Zira sahâbenin bazılarının birtakım tavırları, karakter dönüşümü açısından bazı fikirleri anlamamıza imkân sağlayacaktır. İlki; muhacir ve ensar arasında savaş sonunda Mureysi suyu yakınında cereyan eden tartışmada kılıçlar çekilmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in “Bırakın şu cahiliye adetlerini” uyarısı üzerine olay yatışmış ve sona ermiştir. Ancak Peygamber'in cahiliye dönemini alışkanlıkları üzerinden yaptığı uyarı dönüşümün bazı Müslümanlar için istenilen düzeyde seyretmediğini göstermektedir.⁴⁴

⁴³ Ahmet Sait Sıcak, “Kur'ân'da Dînî Normlar ve Sosyal Realite Açısından Evliliğin Sürdürülebilirliği: Hz. Nûh, Hz. Lût ve Firavun'un Eşleri Örneği”, Uluslararası aile ve Değerler Sempozyumu, ed. Recai Doğan vdğr., (7-9 Ekim Bişkek-Kırgızistan), 49.

⁴⁴ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu't-Taberî*, thk. M. Ebu Fadl İbrahim (Kâhire: Dârü'l-me'ârif, 1387/1967), 2/604-610.

Ayrıca mezkûr ifadelerde belirttiği üzere Ebu Reyve'nin eleştirisine uygun olarak "ifk hadisesi"⁴⁵ etrafında cereyan eden olaylar da konuyu açıklamaktadır. Zira ifk hadisesi, bir iftiranın toplum ve peygamber nezdinde nasıl bir noktaya taşındığını ve Allah'ın âyet ile müdahale edeceği kadar bir krize dönüştüğünün tasviridir. Ciddi bir ahlaki buhran ve yozlaşma olarak ele alınması gereken olayda sahâbenin dönüşüm ile ilgisi göz önüne alınarak anlaşılmalıdır. Olay kısaca şu şekilde cereyan etmiştir:

Mustalikoğullarının, Müslümanlara saldırmak üzere bir askeri birlik topladığı haberini alan Hz. Muhammed (as), bir gözcü göndererek olayın doğruluğunu teyit etmek üzere savaş hazırlığına başlar. Hâris b. Ebî Dırâr'ın başında bulunduğu düşman ordusunu Mureysî suyu yakınlarında mağlup eden İslam ordusu bolca ganimet elde etmiştir. Bunun farkında olan birçok münafık da savaştan gelir elde etmek üzere İslam ordusuna katılmıştır.⁴⁶ Hendek Savaşı'nda ağır bir yenilgi alan Mekkeli Müşrikler İslam'ın aleyhine olabilecek her olayı değerlendirmeye çalışmaktaydılar. İşte bu savaş sonrasında meydana gelen bir olay onlar için büyük bir fırsattı zira işin ucunda Hz. Muhammed (as)'in aile hayatının taciz edilmesi söz konusuydu. Savaş sonrasında Hz. Aişe ile Safvan b. Muattal'ın ordunun arkasından bir süre sonra beraber olarak Medine'ye dönmeleri büyük bir iftiranın ve dedikodunun yayılmasına neden olmuştur. Başını münafıkların çektiği bu söylentiye göre Hz. Peygamber'in eşi yüz kızartıcı bir suç işlemiş ve iffetini kirletmiştir. Ancak olayın aslını Hz. Aişe şöyle anlatmaktadır: Her savaş öncesinde eşlerinden hangisi yanına götüreceğine dair Resûlullah bir kura çekerti. İşte bu kuralardan biri de gazve öncesinde bana çıktı. Ben hevdecimin⁴⁷ içinde bulunur ve onunla yolculuk ederdim. İşte savaş dönüşü Medine yakınlarında ordu bir mola verdi. Ben de doğal ihtiyacımı gidermek üzere mola yerinden biraz uzaklaştım. Ama döndükten sonra gerdanlığımı düşürdüğümü fark ettim ve onu aramak üzere geri döndüm. Ararken vakit kaybettiğim için döndüğümde ordu ayrılmıştı. Beni de hevdecimin içinde zannettikleri için beklemeye gerek duymadılar. Hevdecî yüklenenler de hafif ve küçük biri olduğum için içeride olmadığımı fark etmediler. Beklerken uyuya kalmıştım. Geriden gelen Safvan b. Muattal beni tanıdı ve uyandırdı. Allah'a yemin ederim ki biz onunla tek kelime konuşmadık. Beni deveye bindirdi ve deveyi önden çekerek Medine'ye ulaştırdı."⁴⁸

⁴⁵ Bk. Mustafa Fayda, "İfk Hadisesi", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/507-509.

⁴⁶ Geniş bilgi için bk. Recep Erkocaaslan, "Beni Mustalik Gazvesinin Sebepleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi* 10/19 (2012), 273-289.

⁴⁷ Devenin sırtına konan, kadınlara mahsus, üstü kubbeli bir çeşit sepet, mahfe. Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*, 500.

⁴⁸ Geniş bilgi için bk. Ebû's-Saâdat Mecdüddîn Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beirut: Darül-kütübil-İlmiyye 1987), 2/83-85.

Olayın bu şekilde gelişmesine rağmen Abdullah b. Übey'in başını çektiği münafık bir grup başta olmak üzere şehirde dedikodu yayılmıştır.⁴⁹ Kur'ân'ın "usbe" diye nitelediği bu grubun⁵⁰ kimlerden oluştuğu net belli olmasa da sayılarının kırka yakın olduğu tahmin edilmektedir.⁵¹

Bu hadisede âyetlerin gecikmesi meseleyi daha kaotik hala çevirmiştir. Zira Hz. Peygamber kendi tahkikatını yapma durumunda kalmıştır. Burada cereyan eden istişarelerde bazı sahâbenin tavırları değişim-dönüşüm diyalektiği açısından kayda değerdir. Bir tarafta olayı kendilerine malzeme yapmaya çalışan cahil ve kötü niyetli kimseler diğer tarafta da âyet gelmemiş olmasına rağmen yapıcı sözlerle Hz. Peygamber'i rahatlatmaya çalışan olgun sahâbe Ayrıca Hz. Ömer'in Peygamber'in konuyu kendisine danışması üzerine âyetle mutabık ifade ettiği "Allah! Allah! Bu büyük bir iftiradır" sözüdür. Zira Yüce Allah daha sonra gönderdiği Nûr sûresi 16. âyetindeki "Onu duyduğunuzda: «Bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Hâşâ! Bu, çok büyük bir iftiradır» demeli değil miydiniz?" ifadeleri Allah'ın Hz. Ömer'in bu olgun tavrına bir teyit olarak okunabilir.⁵²

Bu örnek, Kur'ân'ın icaz tarafının insanları ahlak ve karakter açısından dönüştürme gücüne sahip yegâne kitap olmasına yorulabilir. Bilindiği üzere Kur'ân'ın icaz yönü "Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan edebî üstünlüğü, fesâhat, belâğat ve muhteva zenginliği sebebiyle bir benzerinin ortaya koymaktan muhatabı aciz bırakması" olarak tanımlanmaktadır.⁵³ Ancak burada vurgulanmak istenen husus; mezkûr tanıma ilaveten onun psikolojik/aklî/beyanî etki gücü ve karaktere olan yansımadır. Bu açıdan Hz. Ömer'in İslam dinini kabul edişi bunun en tipik örneğidir.

Her ne kadar Hz. Ömer'in Müslüman oluşu Hz. Peygamber'e suikast yapmaya karar vermesi üzerine gelişen olaylar şeklinde aktarılsa da bunun pek isabetli olmadığı söylenebilir. Buna göre; sahâbeden Habbâb b. Eret, abisi Hz. Ömer'den Müslüman olduğunu gizleyen Fatıma'ya zaman zaman Kur'ân öğretmekteydi. Bu günlerden birinde Hz. Muhammed'e suikast yapmak üzere Safa Tepesi'ne giden Ömer'e Ebû Nuaym'ın "Bunu yapma yoksa Benî Abdimenâf seni bırakmaz. Sen git önce kız kardeşini düzelt!" uyarısı üzerine kardeşinin evine yönelerek burada Taha sûresi'nin okunduğunu duyması ve etkilenecek Müslüman olmasıdır.⁵⁴ Birçok problemi içerisinde barındıran bu rivayet ile

⁴⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1995), 1/244.

⁵⁰ Kur'ân'da grup ve topluluk ifade eden kelime ve kavramlar için bk. Ahmet Sait Sıcak & Necmettin Çalışkan, "Yeni Bir Dünya'nın Kur'ânî Umdeleri", *Turkish Studies* 12/8 (2017), 175.

⁵¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l- Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, 1384/1964), 12/198.

⁵² Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 34.

⁵³ Yusuf Şevki Yavuz, "İcâzu'l-Kuran", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/403.

⁵⁴ İbn-i Hişâm, *es-Siyretü'n-Nebeviyye*, haz. Ömer Abduselam Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l- Arabî, 1990), 1/370; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. M. Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 100-103.

ilgili uzun tahlillere girilmeyecektir. Ancak makul olan rivayet üzerinden birtakım değerlendirmeler bulunmak uygun olacaktır.⁵⁵

Hiz. Ömer'in Müslüman olma sürecinin Kâbe'de Kur'an dinleyerek gerçekleştiği kendisinin ve Mekkeli ravilerin aktarımlarından anlaşılmaktadır. Mezkûr rivayet ise daha ziyade Medineli ravilerin aktarımlarında geçmektedir.⁵⁶ Ancak Hiz. Ömer gibi müstesna bir kişiliğin olumlu bir dönüşüm olarak tasnif ettiğimiz yaklaşıma uygun bir biçimde Müslüman olduğunu söylemek daha makul görünmektedir. Müslüman olmadan bir gece önce bizzat Hiz. Peygamber'in dilinden Hakka sûresini dinlemesi ve orada geçen ifadeleri bilişsel bir iman süzgecinden geçirmesi onun hayatında büyük bir dönüşüme vesile olmuştur. Sûredeki yüksek belagat ve kafiye yanında içerdiği manalar bakımından da Hiz. Ömer'i etkilemiştir.⁵⁷

Bu ortamda Hiz. Muhammed'in olayın içerisindeki *Safvan b. Muattal* hakkındaki hayır içeren sözleri üzerine Abdullah b. Übey'i cezalandırmak isteyen Evsliler ile onu korumaya çalışan Hazreçlilerin varlığı da kabile asabiyetinin halen kişiliklerde varlığını göstermesi, dönüşümden yeterince nasibini almayan kişilerin tasviridir. Kabile taassubunun bazı sahâbenin karakterine yansıdığı görülmektedir.⁵⁸ Zaten Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan halifelik/siyasi liderlik tartışmasında da bu anlayış etkindir. Bu durumda dönüşümün sahâbi unvanını belirlemedeki etkisini göz önünde bulundurmak durumundayız. Hiz. Peygamber'i her gören ve Müslüman olduğunu ikrar eden kimselerden öte, karakter ve duygu açısından olgun bir karaktere

⁵⁵ Ahmed Ağırakça, "Hiz. Ömer'in Müslüman Olması Meselesi ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Artuklu Akademi Dergisi* 4/1 (2017), 3-16.

⁵⁶ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 134.

⁵⁷ Ömer der ki: "Ben, Müslüman olmadan önce, Resulullah'a sataşmak için evden çıkıp, kendisini buldum. O, Mescid-i Haram'a benden önce varmıştı. Namaza durdu, ben de varıp arkasında, ayakta durdum. Resulullah el-Hakka sûresini (1-37. âyetler) okumaya başladı. Dinlediğim kelamın belagatine, düzgünlüğüne, derli-topluluğuna hayran oldum. Kendi kendime: "Bu, Vallahi, Kureyşlilerin dediği gibi, bu bir şair galiba!" dedim. O sırada, Resûlullah, sûrenin şu âyetlerini okudu: "Gördüğünüz, görmediğiniz şeylere and ederim ki: Hiç kuşkusuz, o (Kur'an), Allah katında çok şerefli bir Resulün (Allah'tan telakki ettiği) sözüdür! O, bir şair sözü değildir! Siz ne az inanırsınız!" (el-Hakka: 38-41) Ben, yine, kendi kendime: "Galiba, bu bir kâhindir! (Baksana, içimden geçirdiklerimi anladı.)" dedim. Resûlullah şu âyetleri okumaya devam etti: "O (Kur'an), bir kâhin sözü de değildir! Siz ne kadar kıt düşünürsünüz! O (Kur'an), âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Eğer, (Peygamber, söylemediğimiz) bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette, onun kuvvet ve kudretini alıverir, sonra da muhakkak onun şah damarını koparırdık! O vakit, sizden hiçbiriniz, buna mâni de olamazdınız! Şüphesiz yok ki, o (Kur'an), fenaliktan korunanlar için kâfi bir öğüttür. İçinizde onu yalan sayanlar bulunduğunu, elbette Biz de biliyoruz. Muhakkak ki, o (Kur'an), kâfirler üzerine bir hasrettir! (Bir iç yarasıdır/pişmanlıktır) Hiç kuşkusuz, o (Kur'an) kesin bilginin tam gerçeğidir. O halde, o büyük Rabbini, Kendi ismiyle tespih (ve tenzih)e devam et!" (el-Hakka 42-52) Resulullah'ın sûreyi böylece okuyup bitirmesinden itibaren, kalbime İslam'ın meyli düşmüştü." Bk. M. Hanefi Palabıyık, "Hiz. Ömer'in Müslüman Oluşu", *Ekev Akademi Dergisi* 12/37 (2008), 141.

⁵⁸ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 343.

sahip Peygamber döneminde yaşamış, onunla her türlü mücadeleye katılmış/kaçmamış ve Kur'ân'ın inşa edici eğitiminden azami ölçüde istifade etmiş kimselere verilmelidir.

Değişim-dönüşüm diyalektiği açısından olgun sahâbi karakteristiğine uymayan diğer bir örnek olay ise Huneyn Gazvesi'nde ele geçirilen ganimetlerin Ci'râne denilen bölgede paylaşılması sırasında vuku bulmuştur. Temim Kabilesinden Zülhuveysıra (Hurkûs b. Züheyr) adında biri taksimatın gerçekleştirilmesinden sonra gelip herkesin duyacağı bir üslup ve hiddet içerisinde Hz. Muhammed (sav)'e *"Ey Muhammed adil ol! Senin adil olmadığını görüyorum."* diyerek çıkmıştır. Bunun üzerine Resulullah; *"Yazık sana! Ben adil olmazsam kim adil olacak! Adil olmayan (ben veya sen) zarar ve hüsrana uğrar."* cevap vermiştir.⁵⁹ Hz. Ömer gibi sahâbeden bazıları onu öldürmek için Hz. Peygamber'den izin istemişler ancak o izin vermeyerek şöyle demiştir: *"Bu tavrın öyle taraftarları olacak ki, bunların namazı karşısında sizden biri kendi namazını az görecektir; bunların orucu karşısında kendi orucunu az bulacaktır. Bunlar Kur'ân okuyacaklar; ama Kur'ân boğazlarından aşağıya inmeyecek. Bunlar, okun avı delip süratle çıktığı gibi İslam'dan süratle çıkacaklar."*⁶⁰ Zülhuveysıra'nın, Hz. Peygamber'i adaletli olmamakla itham etmesi, kendi çıkarları, heva ve hevesleri uğruna insanların ne kadar cüretkâr olabileceklerinin işaretleri olarak değerlendirilmiş ve zihinlerde yer alan sahâbi imajına uymayan bir davranış olarak tarihteki yerini almıştır.

2.2. Hz. Nuh Dönemi

Hz. Nuh, risalet halkası içerisinde "ulü'l-azm" (azim sahibi) olarak vasıflandırılan peygamberlerden biridir. Büyük bir azim, sabır ve kararlılıkla toplumunu saplandığı cehalet bataklığından kurtarmaya çalışmış, müstesna karakterlerden biridir.⁶¹ Yaşadığı toplumun kendisinin bütün uyarılarına rağmen hayra ve güzele doğru dönüşümü ve terakkiyi kabul etmemesi Allah'ın gazabını da beraberinde getirmiştir. Bu helak karakter inşası açısından süfli arzularından sıyrılmayı başarmış ancak toplum tarafından dışlanan gemi halkını ayıklama/kurtarma amacının ibretlik hikâyesidir. Tufan felaketi gelmeden önce Hz. Nuh'un kavminin genel karakteristiği yozlaşmış bir toplumun bütün özelliklerini içinde barındırmaktaydı. Öyle ki toplumun geneli;

⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u-ş-şahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 2. Basım, 1422/2001), "Menâkıb", 25, "Meğâzî", 61; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u-ş-şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Zekât", 47.

⁶⁰ Buhârî, "Menâkıb", 25; Müslim, "Zekât", 47; İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi't-türâsi'l-ʿArabiyye, 1395/1975), "Sünnet", 12.

⁶¹ "Biz Nûh'u, *"Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar" diyerek kavmine gönderdik. Şöyle dedi: "Ey kavmim! Şüphesiz ben size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım. Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki Allah bir kısım günahlarınızı başlasın ve size belirli bir vadeye kadar süre tanınsın. Şüphesiz Allah'ın belirlediği vade geldiğinde artık ertelenmez. Keşke bilseydiniz!"* Nûh 71/1-4.

putperestliğin, zalimliğin ve kötülüğün, fâsıklığın/günahkârlığın ve kibrin her türlüsüne sahipti.⁶² İlginçtir ki bu toplum içerisinde Hz. Nuh'un insanlık çağrısına ilk uyanlar görece olarak hor görülen ve ezilen kesimdi. Bu durum da toplumun mal ve nüfuz bakımında üstün olanların alaylarına da maruz kalmaktalardı.⁶³ Dönüşümün sahip olunan sosyo-kültürel kategorilerden bağımsız gerçekleşen bir akıl ve kalp/gönül işi olduğu ortaya çıkmaktadır. Âyette adı geçen "ileri gelenler" epistemik açıdan olumlu görünse de burada tabir toplumda nüfuz sahibi olmuş ve bu üstünlüklerini meşru/gayri meşru her türlü menfaat için kullanabilen kimselere işaret olacak şekilde vurgulanmaktadır. Zira onlar kendileri gibi olmayan ve düşünmeyenleri "ayak takımı" olarak adlandırmakta ve aşağılamaktaydılar. Onlara göre üstünlük ve iyilik sahip olunan metaa/zenginliğe bağlıydı. Asalet de bu zenginliğin bir sonucu olarak toplumun üstünde olmayı ifade ediyordu. Ancak bu noktada karakter açısından oldukça problemlili ve olumsuz unsurları da kendilerinde toplamış bu insanlar için dönüşümün gerçekleşmesi de çok zor görünmektedir. Kur'ân'ın ifadesiyle "Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar (hakka/doğruya) geri dönemezler."⁶⁴ Bu yüzdendir ki ilahi buyruklar yalnızca tarihin seyrini değiştirmemişler aynı zamanda toplumun ve bireyin derin dönüşümünün ve medeniyet sürecinin vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. Ezilmişin, mazlumun ve kimsesizin elinden tutan bu çağrının sessiz çoğunluğun vicdanında her zaman yer bulması da bundan kaynaklanmaktadır.⁶⁵ Tarih boyunca da aristokratik faşizme karşı değişim ve dönüşüm yanlıları olan ezilmiş halk tabakası, toplumsal dönüşümün önde gelen unsurları olagelmıştır. Öyle ki Hz. Muhammed (as)'e ilk tabi olanlar arasında köle Bilal! Fakir Ammar! Ve daha ziyade toplumsal tabakanın altında kalmış ve kötü muameleye uğramış/uğramakta olan kadınlar vardı.

2.3. Hz. İbrahim Dönemi

Kur'ân'da anlatılan kıssalar ve örnek olaylar; insanlar ve topluluklar üzerinden muhataplara birtakım dersler ve ibretler vermek amacıyla okunmalıdır.⁶⁶ İnsanlık tarihinin iyilik ve kötülük mücadelesi çerçevesinde öne çıkan örnek şahsiyetlerden biri de Hz. İbrahim'dir. İlahi dinlerin ortak atası olarak kabul edilen bu müstesna kişilik dönüşüm ile kastettiğimiz olgunun somutlaşmış halidir.

⁶² Hamdi Gündoğar, "Hz. Nuh'un Nübüvvet Mücadelesi", ed. H. Gündoğar vd., *Uluslararası Hz. Nuh ve Cudi Dağı Sempozyumu* (27-29 Eylül Şırnak, 2013), 344-345.

⁶³ "Kavminin ileri gelen inkârcıları, "Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığınış görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilakis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz" dediler." Hûd 11/27.

⁶⁴ el-Bakara 2/18.

⁶⁵ Zeki Tan, "Nuh Süresi Bağlamında Küresel Ahlak Bunalımına Hz. Nuh'un Mesajının Katkısı", *İstem* 8/16 (2010), s. 115.

⁶⁶ "Andolsun onların (geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır. (Bu Kur'an) uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi açıklayan (bir kitaptır); iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir." (Yusuf 12/111).

Kur'ân bu durumu “üsve-i hasene” olarak niteleyerek, fikren ve ruhen dönüşmüş bir karakterin özelliklerini anlatır. Hz. İbrahim, karakter-inanç diyalektiğindeki dönüşümün sembolü olarak okunmalıdır.⁶⁷

Kur'ân bu karakteri özetle; tevhit/hanif üzere olması⁶⁸, Allah'ın dostu/halilullah olarak vasıflanması⁶⁹, yumuşak huylu ki bu birçok peygamberin genel niteliğidir⁷⁰, halim/sabırlı⁷¹, Allah'tan çokça korkan birisi⁷², alçakgönüllü ve samimi⁷³, doğru sözlü⁷⁴, temiz kalpli⁷⁵, misafirperver⁷⁶, vefalı⁷⁷, salih bir kul olması⁷⁸ gibi üstün vasıflarla donanmış biri olarak tasvir edilmiştir.

Ayrıca onun, atalarının (bizzat babasına karşı gelmek suretiyle)⁷⁹ yozlaşmış adetlerine karşı ortaya koyduğu başkaldırı, değişim-dönüşüm diyalektiği içerisinde değerlendirilmesi gereken bir örnektir. Zira o, aklının yettiği andan itibaren kavminin sapkın putperestliğine ve göksel cisimleri Tanrı edinmelerine karşı net bir tavır takınmıştır.⁸⁰ Onun rüşdü ve akli melekelerinin yetkinliği mezkûr olumlu dönüşüm kavramının ontolojik karşılığı şeklinde temellendirilebilir.

---

⁶⁷ “İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine demişlerdi ki: «Biz sizden ve Allah'ı bırakıp tapıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve öfke belirmiştir.» Şu kadar var ki, İbrahim babasına: «Andolsun senin için mağfiret dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez» demişti. (O müminler şöyle dediler:) Rabbimiz! Ancak sana dayandık, sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır.” (el-Mümtehine 60/6).

⁶⁸ en-Nahl 16/120.

⁶⁹ en-Nîsâ 4/125.

⁷⁰ Al-i İmrân 3/159.

⁷¹ Hûd 11/75.

⁷² et-Tevbe 9/114.

⁷³ Hûd 11/75.

⁷⁴ Meryem 19/41.

⁷⁵ es-Saffât 37/84.

⁷⁶ ez-Zâriyât 51/24-27.

⁷⁷ er-Rûm 30/17-18.

⁷⁸ el-Bakara 2/130.

⁷⁹ “İbrahim, babası Âzer'e: Birtakım putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum, demişti.” En'âm 6/74. Geniş bilgi için bk. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 235 vd.

⁸⁰ Muhammed Tayyib en-Neccâr, *Tarihu'l-enbiya fi davi'l-Çur'âni'l-Kerim ve's-Sünneti'n-Nebeviyye* (Riyad: Mektebetu'l-me'ârif, 1983), 98.

3.4. Hz. Musa Dönemi

Hz. Musa, İsrâiloğulları kavmine gönderilen peygamberlerden biri ve belki de en önemlisidir. İlginç bir hayat hikâyesi olan Hz. Musa,⁸¹ Allah'ın emir ve yasaklarını Mısır kralları Firavun'a⁸² karşı büyük bir cesaretle dile getirmiştir. Mısır Firavunlarının zulmünden kurtardığı halkı ise her fırsatta onu büyük hayal kırıklıklarına uğratmıştır. Allah'ın yardımını her rahata ulaştıklarında unutan ve gerisin geriye eski inkârcı ve sapkın tutumlarına dönen bu kavmin Tevrat'taki anlatımı da bu duruma uygundur. Zira bir yandan Ahd-i Atık'te mukaddes/kutsanmış/üstün/seçkin bir millet olarak tasvir edilen⁸³ ancak bununla birlikte birçok yönden de eleştirilen ve yaptıkları kötülükler ortaya konulan bir kavimdir. Çünkü onlar; Hz. Musa ve Harun'a karşı gelmiş⁸⁴ Allah'ın yasakladığı şirk günahına düşerek, Yahve'yi bırakıp Baal ve Molok gibi ilâhlara, altın buzağıya bile tapmış⁸⁵ gayri meşru ilişkilere dalmış⁸⁶ Allah'a verdikleri sözü tutmamış, ahitlerini bozmuş, ibadethâneleri yerle bir etmiş, Allah'ın elçilerini öldürmüş⁸⁷, kendi uydurdukları tanrılardan korkmuş, Allah'ın emir ve yasaklarını ve şeri hükümleri terk edip başka halkların şeriatlerine ve yasalarına tabi olmuşlardır.⁸⁸

⁸¹ Necmettin Çalışkan, "Kehf Sûresi Bağlamında Hz. Mûsâ ve Sâlih Kul (Hızır) Kıssası ve Antakya'da Hızır İnanıcının Sosyo-Kültürel Etkileri", *Toplum Bilimleri Dergisi* 9/18 (2015), 243-262.

⁸² Mısır'daki eski imparatorluk döneminden (yaklaşık MÖ. 2400) itibaren rastlanan bu kelime aslında krallık sarayını ve orada oturanları ifade ediyordu. 18. sülâle dönemi ortalarına kadar Firavun Mısır kralının lakabı olarak değil "saray" anlamında kullanılmıştır. Per'ao kelimesinin "kral" anlamında kullanılmasına ise milâttan önce 1370'lere doğru yazılan metinlerde rastlanmaktadır. 22. sülâleden önce, kralın adı zikredilmeksizin kullanılan bu kelime söz konusu sülâle dönemi (MÖ. 950-730) metinlerinde kralın adının başında bir unvan olarak yer alır. Ö. Faruk Harman, "Firavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/118.

⁸³ Çıkış, 19/5-6.

⁸⁴ "Hep birlikte Musa'yla Harun'un yanına varıp, "Çok ileri gittiniz!" dediler..." Çölde Sayım 16/3.

⁸⁵ "Buyurduğum yoldan hemen saptılar. Kendilerine dökme bir buzağı yaparak önünde tapındılar, kurban kestiler. 'Ey İsraililer, sizi Mısır'dan çıkararak ilahınız budur!' dediler." Çıkış, 32/8; 1. Kırallar 12/30; 2. Kırallar 17/16; 2. Tarihler 11/15; Nehemya 9/18; Mezmurlar 106/19; Hoşea 8/5-6; Elçilerin İşler 7/41. "Rab'bin gözünde kötü olanı yapan İsraililer Tanrıları Rab'bi unutup Baallar'a ve Aşera putlarına taptılar." Hâkimler 3/7.

⁸⁶ "Gidyon ölünce İsraililer yine Rabbe vefasızlık ettiler. Baalların ardınca zina yaptılar. Baal-Berit'i ilah edindiler" (Hâkimler 8/33); "İsraililer Şittim'de yaşarken, erkekleri Moavlı kadınlarla zina etmeye başladı." Çölde Sayım 25/1.

⁸⁷ "İlyas, "Rabbe, Her Şeye Egemen Tanrı'ya büyük bir istekle kulluk ettim" diye karşılık verdi, "Ama İsrail halkı senin antlaşmanı reddetti, sunaklarını yıktı ve peygamberlerini kılıçtan geçirdi. Yalnız ben kaldım. Beni de öldürmeye çalışıyorlar." 1. Kırallar; "Çalmak, adam öldürmek, zina etmek, yalan yere ant içmek, Baal'a buhur yakmak, tanımadığınız başka ilahların ardınca gitmek, bütün bu iğrençlikleri yapmak için mi bana ait olan tapınağa gelip önümde duruyor, güvenlikteyiz diyorsunuz?" Yeremya 7/9-10.

⁸⁸ "Bütün bunlar kendilerini Mısır Firavun'un boyunduruğundan kurtarıp Mısır'dan çıkararak Tanrıları Rabbe karşı günah işledikleri için İsraililer'in başına geldi. Çünkü başka ilahlara tapmışlar, Rabbin İsrail halkının önünden kovmuş olduğu ulusların törelerine ve İsrail krallarının koyduğu kurallara göre yaşamışlardı. Tanrıları Rabbin onaylamadığı bu işleri gizlilik içinde yapmışlar, gözcü kulelerinden surlu kentlere kadar her yerde tapınma yerleri kurmuşlardı. Her yüksek tepenin üzerine, bol yapraklı her ağacın altına dikili taşlar, Aşera putları diktiler. Rabbin onların önünden kovmuş olduğu ulusların yaptığı gibi, bütün tapınma yerlerinde buhur yaktılar. Yaptıkları

Sıkıntılı hallerde değişmiş ve inanmış gibi görünen ancak musibet ve imtihan geçip rahata ve refaha kavuşunca da eski şımarıklıklarına ve sapkınlıklarına dönen bu topluluğun içerisinde Allah'ın söylemiyle çok az insan dönüşmüştür. Bunların içlerinden pek azı peygamberlerinin mesajına kulak vermiş ve gönülden tasdik etmişlerdir.⁸⁹ Bu durum Kur'ân'da "Sözlerini bozmalarından, Allah'ın âyet ve delillerini inkâr etmelerinden, peygamberleri haksız yere öldürmelerinden ve 'Sabit fikirliyiz,' demelerinden ötürü, evet inkârlarından ötürü Allah onların anlayışlarını mühürledi. Bunun için pek azı inanırlar."⁹⁰ şeklinde anlatılır. Âyette yer alan sabit fikirlilik Mekkeli Müşriklerin atalarının dinine olan bağnazca tutumlarının kadim bir tekrarı olarak okunmalıdır.⁹¹

İnsanlık tarihinin en büyük değişimcileri⁹² olarak ifade edebileceğimiz bu elçilerin ve müjdecilerin insanoğlunun hayatına hem sosyal hem de psikolojik yönleriyle istikamet verdiğini söyleyebiliriz. Ulü'l-azm peygamberlerin kendi risâlet görevlerini yerine getirmeden önce nefsen ve zihnen buna hazırlandıkları, ilahi metinlerden öğrenebildiğimiz nadide bilgilerdendir. Önce peygamberlerin kendileri psiko-sosyal bir terbiyeden geçmişlerdir. Bir bakıma bu dönüşümü kendilerinde başlatmışlardır.

2.5. Hz. İsa Dönemi

Değişim-dönüşüm diyalektiği açısından sahâbi örneğine benzer bir durumu Hz. İsa'nın havarileri üzerinde görülmektedir. Yaşadıkları toplumun sosyal ve kültürel baskısına aldırılmayarak buldukları inanç çıkmazı ile yüzleşebilen bu insanlar için Kur'ân, Müslüman kavramını kullanır. Hz. İsa risalet görevini hakıyla yerine getirmedeki ısrarı ve azmi, inkârcıların ona zarar verme durumunu ortaya çıkarmıştır. İnanıklarını söyleyen mümin arkadaşlarını büyük bir imtihan beklemekteydi. "İsâ onlardaki inkârcılığı sezince, "Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" diye sordu. Havârilere, "Allah'ın yardımcıları biziz; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız. (Havârilere devamla:) "Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve Peygamber'e tâbi olduk; artık bizi şahitlerle beraber yaz" dediler."⁹³ Bu âyete göre dönüşenler/samimiyetle inananlar hesaplarını Allah'ın dini lehine yapan fedakâr insanlardır. Bu insanların bir kısmı balıkçılık ve çamaşırcılık⁹⁴ gibi gündelik işlerle

---

kötülüklerle Rabbi öfkeliendirdiler." 2. Kırallar 17/7-12); "Bana yüzlerini değil, sırtlarını çevirdiler. Onları defalarca uyarmama karşın dinlemediler, yola gelmediler. Bana ait olan bu tapınağa iğrenç putlarını yerleştirerek onu kirllettiler." (Yeremya 32/33-34).

⁸⁹ el-A'râf 7/138-140.

⁹⁰ en-Nisâ 4/155.

⁹¹ "Onlara: "Allah'ın indirdiğine uyun." denildiği zaman: "(Hayır,) bilakis biz, babalarımızı üzerine bulduğumuz (ve alıştığımız âdetlerimize) uyarız." derler. Babaları hiçbir şey akletmemiş ve doğru yolu bulamamış olsalar bile mi (onların yoluna uyacaklar)?" el-Bakara 2/170; Mâide 5/104)

⁹² Ali Şeriatî, *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, çev. Kenan Çamurcu (Ankara: Fecr Yayınları, 2011), 221-22.

⁹³ Âl-i İmrân 3/52; ayrıca bk. Sâf 61/14.

⁹⁴ Ahmet Sait Sıcak, "Ashâbü'l-Karye Kıssası Hakkındaki Rivâyetlerin ve Tefsir Anlatılarının Sıhhati, Bağlayıcılığı ve Telif Süreci", *Antakiyat* 4/1 (2021), 75.

uğraşırken bir kısmı da yüksek makam sahibi kimselerdi. İnanıkları din uğruna her türlü dünyevi arzu ve ihtiraslardan vazgeçebilecek bir erdem sahiplerine dönüşmeleri peygamberlik misyonunun bu itibarla nasıl bir fonksiyonu icra edebildiğinin örneklerinden biridir.

2.6. Ashâb-ı Kehf Örneği

Burada üzerinde durulması gereken bir başka örnek de Ashâb-ı Kehf kıssasıdır. Bu kıssa, inandığı değerler uğruna dünyadan/metadan/zevkten vazgeçme, bir ölüm ve ondan tekrar uyanışı manevî-ruhanî dönüşüm olarak temsil eder. Kur'ân'da hangi peygambere tabi olduklarına dair açık bir bilgi olmayan mağara ashabının dönüşüm bağlamında ortaya koyduğu ilkeler şöyledir:

- İnançın ve adanmışlığın geldiği zirve noktadır.

- İnançında sebat etmenin temsildir. Zira bu topluluk inançlarını yaşayabilecekleri yer konusunda kendi yurtlarını terk etmekten imtina etmemişlerdir. Aynı örnek Hz. Muhammed (as)'in Mekke'den göç etmesine neden olan özgür düşünce ve inancın yaşanamaz olmasında ortaya konulabilecek tavır olarak mevcuttur. Bu bozulan ve yozlaşan bir toplumdaki uzaklaşılmasına dair de bir örnektir. Zira Hz. Muhammed (as)'in Hirâ ve Sevr mağarası metaforu kadim zamanlarda yaşayan Ashâbu'l Kehf'te de vücut bulmuştur.⁹⁵

- Yalnızca dost bilinmesi gereken ve yardımcı olarak sığınılacak tek varlığın Allah olduğunun bilincinde olmadır.

- Yaşın doğruyu ve yanlış ayırt etmede -avantaj olduğu gerçeğini yadsımayarak- bir kıstas olmadığının göstergesidir.

- Beyan ehli olmak. Bu noktada doğruyu bütün saflığı ile dillendirmenin duyuşsal manada bir karakter haline gelmesi söz konusudur.⁹⁶

Sonuç

Peygamberler hem inanç hem de ahlaki yönden fert ve toplumların değişimini ve dönüşümünü sağlamak için gönderilmişlerdir. Bütün peygamberler gönderildikleri toplumu değiştirmek için mücadele etmiştir. Bu mücadelede örnek bir toplum oluşumunda peygamberlerin başında Hz. Muhammed gelmektedir. Hz. Peygamber, Arap Cahiliye toplumu gibi örf ve adetlerine taassup derecesinde bağlı bir topluma gönderilmiştir. 23 yıl gibi bir zaman diliminde sahâbi topluluğunun

⁹⁵ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1404/1984), 15/268; Abdülkerîm Yûnus el-Hatîb, *et-Tefsîru'l-Ķur'ânî li'l-Ķur'ân* (Kâhire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, ts.), 8/200.

⁹⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 15/273; Şuayib Özdemir & Rahime Kavak, "Ashab-ı Kehf Kıssasında İfade Edilen Örnek İnsan Modeli", *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu*, ed. S. Küçükdağlı & S. Yakar (K.Maraş, 20-22 Eylül, 2013), 499-502.

oluşumu, değişimin en belirgin göstergelerindendir. Sahâbe için inanç yönünden değişim ve dönüşümlerinde istenen düzeyde bir seviyeye geldikleri söylenebilir de ahlaki ve kültürel açıdan tüm toplumu kapsayacak şekilde mutlak bir dönüşümden bahsetmek zordur. Çoğu sahâbenin Kur'ân ve nebevî ilkeler çerçevesinde değiştikleri ve dönüştükleri görülmüştür. Özellikle Hz. Peygamberle yakın temasta olan ve onun rahle-i tedrisinden geçen sahâbe ferdi hataları müstesna, istenen düzeyde bir dönüşümü sağladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Hz. Peygamber döneminde sahâbe arasında Kur'ân ve nebevî ilkeler çerçevesinde duygusal ve zihni bir dönüşümü tamamlayamamış ve Hz. Peygamber tarafından da uyarılmış ve eleştirilmiş kişilerin varlığı, dönüşümün istenen düzeyde olmadığını ortaya koymaktadır.

Sahâbi kavramına yüklenen mana ile dönüşüm arasındaki irtibatın tespitinde bu kavramın tanımıyla ilgili ihtilafların giderilmesi önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'i uzaktan da olsa gören tüm Müslümanların sahâbi kavramına dâhil edilmesi, dönüşüm havzasını genişleteceği için bu yönde mutlak bir dönüşümün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisinden geçen ve onunla uzun süre birlikte olan sahâbi topluluğu açısından toplumsal manada bir dönüşümün gerçekleştiği söylenebilir.

Hz. Nuh toplumunun ileri gelenleri kendilerini değişime tamamen kapatmışlardır. Olumsuz bütün özellikler sosyo-kültürel açıdan toplumun genlerine işlemiştir. Toplumun olumsuz özelliklerinden tamamen etkilenmeyen mal ve nüfuz bakımından alt tabakadaki bazı insanların değişimi ve dönüşümü daha kolay olmuştur. Ancak bu dönüşümlerin de ferdî özellikler taşıdığı görülür. Hz. Nuh toplumu, kolektif olarak kendisini değişime tamamen kapattığı için tufanla karşılaşmıştır. Peygamber soyundan gelen Hz. Musa'nın toplumu İsrailoğulları da sıkıntılı hallerde değişmiş ve inanmış gibi görünmüş ancak musibet ve imtihan geçip rahata ve refaha kavuşunca da eski şımarıklıklarına ve sapkınlıklarına dönen bu topluluk özelliğine bürünmüştür.

Peygamberlerin fert ve toplumların dönüşümlerindeki etkileri, onların çok çalışması ya da başarılı bir peygamber olmalarıyla değil içinde buldukları toplumların inanç ve ahlaki yapılarıyla yakından ilgilidir. İnanç ve ahlaki yönden tamamen dejenere olmuş ve karakter bozukluğu fert ve toplumların ruhlarına işlemiş toplumlarda değişim, daha durağan bir seyir göstermektedir. Hz. Peygamber'in "İnsanların Câhiliye devrinde hayırlı olanları İslâm devrinde de hayırlıdır" sözü, daha önce iyi olanların Müslüman olduktan sonra dönüşümü daha kolay sağladıklarını gösteren önemli bir sosyolojik tespittir. Aslında buna benzer durumları günümüz insanı açısından da gözlemlemekteyiz. Dini duygunun -ki bu dolaylı olarak risaletin ortaya koyduğu yaşam biçimine işaret etmektedir- insanın özünü ve hayattan beklentileri/hedeflerini ortaya çıkaran kişiliğine yönelik bütünün bir parçasıdır. Dolayısıyla dini duygunun kişiliğin de üzerinde yer alan daha derin bir bütünleşmeye imkân vermektedir. Böylece birey kişiliğini geliştirme ve ruhsal olgunlaşma

noktasında dönüşümsel bir rol oynayabilmektedir.⁹⁷ Bu bir bakıma sahâbi ve havari kavramlarının değişimle başlayan sürecin olumlu bir dönüşüm noktasında kişilik inşasının somut bir örneğine de işaret etmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma günlük hayatta ve genel olarak da bilimsel sahada da çoğu zaman benzer anlamlar yüklenerek kullanılan değişim ve dönüşüm kavramlarının içerdiği ince nüans üzerinden ortaya konulan sosyo-teolojik birtakım temellendirmeleri içermektedir. Bu yönüyle toplumsal ve bireysel anlamda meydana gelen olgu ve olaylara yönelik değerlendirmeleri yeni bir bakış açısı kazandırma amacını gütmektedir. Bu minvalde ileride yapılacak çalışmalarda daha derinlemesine ve spesifik tahliller yapılmasına yönelik birtakım imkanlara matuf olabile potansiyeline sahiptir. Ayrıca bu çalışma daha ziyade kelimeler ve tefsir kaynakları merkeze alınarak yapılmıştır. Daha sonraki çalışmalarda sosyal veya psikolojik dönüşüm olgusu bu metodik yaklaşımla ilgili alanlar göz önüne alınarak değerlendirilebilir. Son olarak çalışma belli bir peygamber grubunu esas almış olması açısından derinlikli bir çalışma imkanına ulaşamamıştır. Bundan sonraki çalışmalarda daha spesifik ve derinlemesine tahliller yapılabilir.

Kaynakça

- Ağırakça, Ahmed. “Hz. Ömer’in Müslüman Olması Meselesi ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Artuklu Akademi Dergisi* 4/1 (2017), 1-20.
- Akalın, Ş. Haluk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- Algül, Hüseyin. “Mescid-i Dirâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/272-273. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ali, İzzet Seyyid. “El-Kiyemu beyne’t-teğayyuri ve’t-teğyiri’l-mefahimi ve’l-hasaisu ve’l-eliyeti”. *Mecelletu Cemiatu Dımaşk* 27/1 (2011), 601-634.
- Apalı, Yasemin. “Toplumsal Değişme Bağlamında Bilginin Değişimi ve Dönüşümü”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi* 8/17 (2016), 395-405.
- Arı, Yılmaz. “Din Ve Otorite Kavramları Bağlamında Sünnilikte Dini Otorite”. *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, Ed. F. Rençber, Y. Arı vd., Ankara: Gece Kitaplığı, 2021, 163-188.
- Arı, Yılmaz. “Toplumsal Değişim ve Din”, *Asya Studies* 5/16 (2021), 131-142.

---

⁹⁷ Bkz., R. A. Emmons, “Din ve Kişilik”, çev. Gülüşan Göcen, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2014), 178.

- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, el-Furûkü'l-Luğaviyye, Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1997.
- Ayverdi, İlhan & Topaloğlu, Ahmet. *Kubbealtı Lugatı*. İstanbul: Kubbealtı, 2010.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Bilgin, Recep. "Hadislerde Hz. Peygamber'in Eleştirileri". *Antakiyat* 3/2(2020), 164-177.
- Bilgin, Recep. "Said B. Müseyyeb'in Hayatı, Kişiliği ve Hadis İlmindeki Yeri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018/2), 537-564.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. Beyrût: Dâru tavki'n-necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Comte, Auguste. *Pozitif Felsefe Dersleri*. Çev. Ümit Meriç. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 1967.
- Cürcani, Seyyid Şerif. *et-Ta'rifât*. thk. M. A. Maraşlı. Beyrut: Darü'n-nefâis, 2012.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Kitâbü'l-İrşâd*. Çev. A. Bülent Baloğlu vdğr. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Çalışkan, Necmettin. "Kehf Sûresi Bağlamında Hz. Mûsâ ve Sâlih Kul (Hızır) Kıssası ve Antakya'da Hızır İnançının Sosyo-Kültürel Etkileri". *Toplum Bilimleri Dergisi* 9/18 (2015): 243-262.
- Düzgün, Ş. Ali. "Sahâbenin Değişimi ve Sahâbenin Dönüşümü". <https://www.youtube.com/watch?v=gKCa2qCKJPE>. 20 Ocak 2021.
- Dorman, Emre. "Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi". *Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. Ed. Vecihi Sönmez vd., Van: Ensar Neşriyat, 2017, 217-242.
- Ebû Reyve, Mahmûd. *Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye*. Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 1994.
- Emmons, R. A. "Din ve Kişilik". Çev. Gülüşan Göcen. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2014), 165-187.
- Erdoğan, Oya. "Kadın ve Aile". *Değişim ve Dönüşüm*. <http://www.kadinveaile.com/degisim-ve-donusum/>. 25 Ocak 2021.
- Erkocaaslan, Recep. "Beni Mustalik Gazvesinin Sebepleri Üzerine Bazı Mülahazalar". *İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi* 10/19 (2012), 273-289.

- Eser, Mithat. "İfrat ve Tefrit Arasında Sahâbe Algısı". *Sahâbe Kimliği ve Algısı, Tartışmalı İlmî Toplantı* (Sakarya, 27-28 Nisan 2013), 257-275.
- Fayda, Mustafa. "İfk Hadisesi". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 21/507-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstaşfâ*. Thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi. B.y.: Dâru'l-kütbi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Gündoğar, Hamdi. "Hz. Nuh'un Nübüvvet Mücadelesi". Ed. H. Gündoğar vd. *Uluslararası Hz. Nuh ve Cudi Dağı Sempozyumu* (27-29 Eylül Şırnak 2013), 343-349.
- Güneş, Abdülbaki. "Kur'an'da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 61-93.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Çev. M. Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1995.
- Harman, Ö. Faruk. "Firavun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/118-121. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Hatîb, Abdülkerîm Yûnus. *et-Tefsîru'l- Kur'ânî li'l- Kur'ân*. Kâhire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1404/1984.
- İbn Kesir, Ebû'l-Feda İsmail b. Ömer b. Kesir el-Karşi el-Basrî ed-Dimeşki. *İhtîşâri 'ulûmi'l-ğadîs*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabiyye, 1395/1975.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru sâdır, 1414/1994.
- İbn-i Hişâm. *es-Sîyretü'n-Nebeviyye*. haz. Ömer Abduselam Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Sâdat Mecdüddîn Mübarek b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Târîh*. Beyrut: Darül-kütübil-İlmiyye, 1987.
- İbnü's-Salâh, Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. thk. Nûruddîn İtr. Suriye: Dâru'l-fikr, 1986.

- İsfahânî, Râgîb. *Müfredât*. çev. A. Güneş & M. Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- İşcan, M. Zeki. “Dinî Bir Otorite Olarak Sahâbe Algısı”. *Sahâbe Kimliği ve Algısı, Tartışmalı İlmî Toplantı* (Sakarya, 27-28 Nisan 2013), 205-218.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l- Qur’ân*. Kahire: Dârü’l-kütübi’l-Mısriyye, 1384/1964.
- Kutsal Kitap, “Eski Ahit”. <https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=1>. 20 Ocak 2021.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te’vilâtü’l-Qur’ân*. thk. M. Mansur Vanlioğlu. Ed. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Daru’l-mîzân, 2009.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Kitâbü’t-Tevhîd*. Haz. B. Topaloğlu, M. Aruçi. Ankara: İsam Yayınları, 2005.
- Mustafa el-A’zamî. “Sahâbenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır”. Çev. Enbiya Yıldırım. *CÜİFD* 1 (1996), 315-332.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbü’rî b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, 1375/1956.
- Neccâr, Muhammed Tayyib. *Tarihu’l-Enbiya fî davi’l-Qur’ani’l-Kerim ve’s-Sünneti’n-Nebeviyye*. Riyad: Mektebetü’l-me‘ârif, 1983.
- Okumuş, Ejder. “Toplumsal Değişme ve Din”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 8/30 (2009), 323-347.
- Özdemir, Şuayib & Kavak, Rahime. “Ashab-ı Kehf Kıssasında İfade Edilen Örnek İnsan Modeli”. *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu*. Ed. S. Küçükdağlı-S. Yakar (K. Maraş, 20-22 Eylül 2013), 497-504.
- Öz, Şaban. “Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkîdi -İbn Sa’d Özelinde-“. *Hikmet Yurdu* 2/3 (2009), 275-286.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn. *el-Muhassal*. Çev. Hüseyin Atay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Palabıyık, M. Hanefi. “Hz. Ömer’in Müslüman Oluşu”. *Ekev Akademi Dergisi* 12/37 (2008), 137-148.

- Sıcak, Ahmet Sait & Çalışkan, Necmettin. “Yeni Bir Dünya’nın Kur’ânî Umdeleri”. *Turkish Studies* 12/8 (2017), 171-184.
- Sıcak, Ahmet Sait. “Kur’ân’da Dînî Normlar ve Sosyal Realite Açısından Evliliğin Sürdürülebilirliği: Hz. Nûh, Hz. Lût ve Firavun’un Eşleri Örneği”. *Uluslararası Aile ve Değerler Sempozyumu*. Ed. Recai Doğan vdğr.. (7-9 Ekim Bişkek-Kırgızistan), 45-59.
- Sıcak, Ahmet Sait. “Ashâbü’l-Karye Kıssası Hakkındaki Rivâyetlerin ve Tefsir Anlatılarının Sıhhati, Bağlayıcılığı ve Telif Süreci”. *Antakiyat* 4/1 (2021), 67-104.
- Sinanoğlu, Ahmet Faruk. “Toplumsal Değişim ve Din”. *Hikmet Yurdu* 1/2 (2008), 23-29.
- Şeriati, Ali. *Dünya Görüşü ve İdeoloji*. çev. Kenan Çamurcu. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi’ül-beyân ‘an te’vîli’l-Kur’ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. B.y.: Müessesetü’r-risâle, 1420/2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu’l-Taberî*. Thk. M. Ebu Fadl İbrahim. Kâhire: Dârü’l-me‘ârif, 1387/1967.
- Tan, Zeki. “Nuh Süresi Bağlamında Küresel Ahlak Bunalımına Hz. Nuh’un Mesajının Katkısı”. *İstem* 8/16 (2010), 113-134.
- Tuğlu, Nuri. “İmam Mâturîdî’nin Sahâbe Anlayışı”, IV. *Şeyh Şabân-ı Velî Sempozyumu (Hanefîlik-Mâturîdîlik)* (5-7 Mayıs 2017), 1/408-415.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İ’câzu’l-Kuran”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 21/40406. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yıldırım, Ergün. *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul: Bilge Yayınları, 1999.
- Cündioğlu, Dücane. “Değişim ve Dönüşüm”. <https://www.youtube.com/watch?v=rhZ-BnAv1Ys>. 25 Ocak 2020.
- <https://www.etymonline.com/word/change> Erişim 11 Mart 2021.
- <https://www.etymonline.com/word/transform> Erişim 11 Mart 2021.
- <https://www.hasanews.com/6538409.html> Erişim 11 Mart 2021.
- <https://e3arabi.com/?p=691447> Erişim 12 Mart 2021.

The Value of Prophecy in Terms of the Construction of the Individual and Society in the Framework of the Concepts of Change and Transformation

Asst. Prof. Yusuf Okşar – Assoc. Prof. Necmettin Çalışkan

Extended Summary

Prophecy is one of the basic belief principles of divine religions. Therefore, it constitutes one of the main subjects of the science of kalam. Especially in terms of kalam scholars, giving healthy answers to the debates on the possibility and necessity of prophethood and refuting the evidence of those who oppose it are among the main objectives of the science of kalam. On the other hand, although it is handled from many different aspects, the most important point related to the concept of prophethood is its effect on the moral and social transformation of humanity. The prophetic principles, which should be considered in terms of the improvement of the socio-psychological and moral erosions experienced today, contain messages that should be seriously considered. In this respect, the concept of prophethood should be evaluated not only in terms of theology but also in terms of socio-psychological transformation. The connection of the problem here with the purpose is to establish the relation of this transformation, which we describe as upwards, with the prophethood of the prophets. Although some prophets did not seem to have achieved this success during their lifetime, the power of changing and transforming the divine principles revealed by them continued to affect society and sometimes led to dramatic transformations. Especially in the title of the study, why not only one of the change or transformation is preferred, but the reasons for the use of both concepts will be emphasized. Because although the change has a superficial appearance, the transformation includes a serious spiritual, physical and mental evolution and maturation. In terms of Islamic history, we have to say that some of the Companions have transformed and some have changed. At this point, it will be tried to look at the concept of Companions from a different point of view and it will be underlined that this nomenclature is valuable. Thus, the differences between change and transformation will be explained through more concrete examples. In this context, the individual and socio-psychological attitudes of the tribes of the apostles, Prophet Noah, Prophet Abraham, and Prophet Moses will also be discussed within the framework of the research.

The efforts of the individual to return them to the divine nature, that is, to guide them to the right path, starting from himself, meaning that the individual must first return to his originality. Societies that fail to develop behaviors and attitudes in accordance with the sunnatullah (social laws) are exposed to all kinds of troubles and troubles and even perish. As a requirement of divine grace, a stimulus was sent to each tribe, and individual and social transformation was tried to be

built in the example of those ambassadors. However, the desired transformation has mostly been limited to superficial changes, and as the Qur'an puts it, only those who have deep understanding make sense and very few people in the society use their minds. This minority has become the example of mature humanity (insan-i kamil) who transcends time and space for a transformation in line with the purpose of creation. At this point, the sum of universal morality and virtuous behavior reveals the situation we conceptualize as transformation. We can say that there is an important nuance between these two concepts, even though it is not very familiar at first or is used synonymously in daily conversations. In this respect, change; is the product of changes that occur as a result of superficial, superficial, instantaneous, small-scale, and simple events. However, the concept/phenomenon of transformation is used to explain the current situation that emerges as the sum of big chain events and dramatic changes, including change.

When the ideal examples are examined, it is seen that the concept of Companions is used for people who have undergone a positive transformation. Otherwise, reading history in a dichotomy of love and hate with a wholesale approach may cause anachronism. For this reason, different approaches have emerged about the definition of Companions. Another example is seen in the life story of Prophet Noah. So much so that the society in which he lived did not accept the transformation towards good and beautiful and progress despite all his warnings, which brought with it the wrath of Allah. This ruin is an exemplary story of the purpose of saving the ship's people who managed to get rid of their malevolent desires in terms of character building but were excluded by society. Before the flood disaster came, the general characteristic of Prophet Noah's people contained all the features of a corrupt society. Likewise, similar examples and examples in terms of character building can be read from the life stories of Prophet Abraham, Prophet Moses, and Jesus in particular with the Apostles.

Prophets were sent to ensure the change and transformation of individuals and societies both in terms of belief and morality. All prophets struggled to change the society they were sent to. In this struggle, the Prophet Muhammad comes first among the prophets in the formation of an exemplary society. In determining the connection between the meaning attributed to the concept of Companions and the transformation, it is important to resolve the conflicts regarding the definition of this concept. It turns out that there is no absolute transformation in this direction since the inclusion of all Muslims who saw the Prophet, even from afar, in the concept of companions will expand the transformation basin. It can be said that a social transformation has taken place in terms of the community of the Companions who passed through the Prophet's teaching and stayed with him for a long time. In addition, a situation similar to the example of the Companions in terms of the dialectic of change-transformation is seen on the apostles of Jesus Christ. The Qur'an uses the term "Muslim" for these people, who can face the dilemma of their faith by ignoring the social and cultural pressure of the society they live in. On the other hand, the Companions represent giving up

the world/commodity/pleasure for the sake of the values they believe in, death and re-awakening from it as a spiritual-spiritual transformation.

We can say that these ambassadors and heralds, which we can describe as the greatest changes in the history of humanity, gave direction to human life both socially and psychologically. It is one of the rare pieces of information that we can learn from divine texts that the prophets of Ulu'l-azm were prepared for this spiritually and mentally before fulfilling their prophetic duties. First, the prophets themselves underwent a psycho-social upbringing. As the embodied personalities of the motto "change yourself first" in order to change something, the prophets are a mercy for humanity.

Keywords: Kalam, Tafsîr, Prophecy, Change, Transformation.